

VIII kongres Saveza komunista i socijalistička demokratija

Dr Jovan Đorđević

I

Svi posleratni kongresi Saveza komunista Jugoslavije predstavljaju politički događaj za sebe i istovremeno manifestuju jedan idejni i politički kontinuitet: kontinuitet ostvarivanja socijalističke revolucije kao svojstvenog, protivrečnog i u osnovi demokratskog procesa. V kongres je manifestovao vernost revolucionarnim tradicijama i tekovinama socijalističke revolucije u Jugoslaviji. On je izrazio prvi put u istoriji posleratnog socijalističkog razvitka nužnost prilagođavanja oblika socijalističke izgradnje istorijskim uslovima jedne zemlje i težnjama radničke klase i jugoslovenskih naroda i to nasuprot tada preovlađujućih pre svrstanih nego ujedinenih snaga etatističkog uniformizma u izgradnji socijalističkog društva, i otvarajući prve krize hegemonističkog birokratskog centralizma u odnosima između zemalja koje su pošle tim putem. Ovaj Kongres je imao i ima ideološki i međunarodni značaj ne samo po svojim tada novim stavovima, već i s obzirom na potvrdu koju su oni dobili i u samoj Jugoslaviji pa delimično i izvan nje. V kongres je započeo proces nužnog priznanja osobenosti puteva i oblika izgradnje socijalizma u skladu sa strukturom, istorijskim i kulturnim uslovima pa i shvatanjima socijalističkih snaga svake zemlje; proces koji je Toljati nazvao »policentrizmom«, a koji je znatno više od toga. Iz ovakvog stava V kongresa proizlazila je dužnost ne samo oslobođenja društvene prakse od birokratsko-etatistički skrojenog i nametanog modela, koje je Staljin proglasio kao jedini »put u socijalizam«, već i oslobođenje marksističke teorije i ljudske misli iz stega prinudnog i antiistorijskog dogmatizma.

V kongres je potvrdio ovu nužnost i izrazio prve oblike njenog adekvatnijeg i slobodnijeg kretanja. Njegov najveći idejni značaj je u proglašenju socijalističke demokratije kao političkog oblika ovog kretanja. Naslonjen na određene pozitivne rezultate prakse radničkog samoupravljanja i organizaciono-političke decentralizacije, ovaj Kongres je uputio akcije Saveza komunista i radnog naroda u pravcu traženja i uspostavljanja novih društvenih odnosa u kojima se jedino može naći ne samo teorijsko već i stvarno biće socijalizma. Nosilac ovih stremljenja mogli su biti jedino radnička klasa i radni čovek, uz odgovarajuću ulogu i intervenciju države koja bi time morala postajati njihova vlast. To je neizbežno do-

vodilo do nužnosti uspostavljanja demokratije u Marksovom smislu; demokratije koja nije samo oblik vlasti već i oblik kretanja i oslobođenja radnog naroda — socijalistička demokratija. Nužnost jedinstva socijalističkih i demokratskih procesa nije bila shvaćena a još manje priznata u zvaničnoj praksi i doktrini tog perioda. Otuda je značaj ovog Kongresa prevazilazio granice Jugoslavije.

Jačanje socijalističkih snaga u svetu, uprkos niza ograničenja i slabosti, promena karaktera i odnosa snaga u svetu, naročito na osnovi razvitka nuklearnog naoružanja, kao i postojećih međunarodnih i unutrašnjih suprotnosti, stvorili su izvesne opšte mogućnosti da se u Jugoslaviji kolektivnim radom, naporima i žrtvama a u uslovima nove politike, širi i jača materijalna i moralna osnova novog društvenog sistema zasnovanog na samoupravljanju i postepeno ostvarivanog u slobodnijim društvenim odnosima i doslednijim oblicima demokratizma. VII kongres je sumirao ova iskustva i nove ideje koje su se rađale i sistematizovao u osnovnim konturama društveni sistem, koji se zasniva na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju, interesu i učešću radnog čoveka u upravljanju procesom proizvodnje, i politički sistem koji je sve više obuhvatao građanina kao aktivnog nosioca akcije pa i odlučivanja o društvenim poslovima. To mu je omogućilo da donese i novi Program Saveza komunista, koji je potvrdio socijalističku demokratiju kao politički oblik društva koje se gradi u Jugoslaviji i istovremeno otvorio izvesne nove perspektive za njeno razumevanje, razvijanje i postepeno ostvarivanje.

Postavke novog programa Saveza komunista Jugoslavije kao i proces materijalnog, moralnog i duhovnog sazrevanja ovakvog društva tražili su i omogućili uspostavljanje ustavnog sistema koji je u znatnoj meri uneo unutrašnju usklađenost, relativnu pravnu čvrstinu i uokvirenost u sistem odnosa, institucija i načela koji su već bili u praksi ili su se iz nje pomaljali.

To nije mogao biti ni završen ni savršen ustavni sistem socijalizma, pošto je predstavljao oblik jednog relativnog još uvek nerazvijenog i protivrečnog društva, koje je u pokretu koji je istovremeno usmeravan ali neizbežno slobodan. Na toj osnovi se neizbežno javljaju odgovarajuće diferencijacije i razlike u mišljenjima, ali i sumnje i nerazumevanja; »staro« i »novo« se mešaju, još ne nalaze svuda ravnotežu a svest o novom ponekad zadocnjava. U takvim uslovima se rađa i potrebna je sloboda ispitivanja i nova smelija teorija socijalizma i demokratije. Ta teorija »ne pada s neba« već proizlazi iz složenih, protivrečnih i ponekad mistificiranih odnosa, oblika i težnji. Oslobođena misao traži slobodnu i kritičnu misao, a to isto tako ne dovodi odmah do istih i jednostavnih stavova, već i do raznih diferencijacija, alternativa pa i mešanja ciljeva i sredstava, realnosti i ideala, nauke i ideologije, stvarnosti i vizije o njoj.

Ovakve pojave u pojedinim etapama mogu da izazovu potrebu za jasnijom i određenijom afirmacijom opštih pravaca kretanja i oblika koji mu odgovaraju. Svest i saglasnost većine aktivnih i svesnih snaga naroda o tim pitanjima, i uopšte o izvesnim osnovnim stavovima i vrednostima, postaje društvena nužnost. Taj aktuelni i ne lak zadatak je preuzeo na sebe Savez komunista na svom VIII kongresu, a on ga je morao i mogao preuzeti.

VIII kongres je istakao nužnost integracionih procesa u materijalnoj i duhovnoj osnovi, ali u slobodnom i otvorenom društvu koje se gradi »odozdo« u samoupravnim društveno-ekonomskim i političkim celijama i u višenacionalnoj zajednici ravnopravnih i suverenih naroda. Tako složeno i protivrečno društvo, koje mora biti sve više svoje a to znači slobodno, ne može se uspostavljati i razvijati bez stabilnosti i društveno-političkih i moralnih kohezivnih snaga. Otuda je, globalno uzevši, VIII kongres značajan po tome što je odlučno stao iza Ustava od 1963. godine, založio se za njegovo ostvarivanje i za ulogu koja je u novom ustavnom sistemu predviđena ali i ograničena za Savez komunista kao još uvek nužnu, jedinstvenu, integrirajuću i kohezivnu, a time i neizbežno i stvarno demokratsku snagu radnog naroda i socijalizma; bez stvarnog demokratizma ovakva snaga se pretvara u sve više otuđenu i gospogareću grupu i sloj.

To je sve opredelilo oblik, karakter i sadržinu rada ovog Kongresa. On se odigravao javno, u društvenoj zajednici i pred njom, a zahvaljujući modernim sredstvima komunikacija, i pred širom svetskom javnošću. To je bio prvi otvoreni kongres u istoriji vladajućih komunističkih partija. Ova otvorenost nije bila samo fizička već i idejna. On nije predstavljao uobičajenu insceniranu i ceremonijalnu manifestaciju, već u mnogome političku debatu jednomišljenika koji slobodno, a time kritički misle i odnose se ne samo prema drugima, već i prema stvarnosti za koju su odgovorni, prema svojoj organizaciji i sebi.

U toj debati nije uvek bilo niti je moglo biti potpuno istih pogleda i ocena, istog nivoa ideje i iste ubedljivosti. Iako su osnovni i aktuelno prisutni i otvoreni problemi bili postavljeni i pretresani, to svi oni nisu bili ni osnovni ni aktuelni; niti su svi pokrenuti problemi dobili isto i adekvatno tretiranje. U pogledima i odlukama Kongresa ima jasnih afirmacija i onih koji proizlaze iz određenih negacija, kao što se mogu naći i »negacija negacije«, odnosno otvaranje novih puteva i problema.

VIII kongres ne afirmira samo slobodni i nezavisni put socijalističkog i demokratskog razvitka u Jugoslaviji, već i njeno aktivno mesto u svetu, koji postaje sve više jedinstven i koji u miroljubivoj i aktivnoj koegzistenciji i saradnji može naći uslov za svoj mogući napredak i za svoju egzistenciju koja nije obezbeđena od niza savremenih i budućih opasnosti i neizvesnosti. On podstiče na sve jedinstvenije aktivnosti u pravcu ostvarivanja takve politike i njegovih odluka o stabilizovanju, jačanju i neizbežnom usavršavanju ustavnog društveno-političkog sistema zasnovanog na samoupravljanju i vlasti radnog naroda.

VIII kongres je otvorio i dalju demokratsku i slobodnu debatu o traženju novih i boljih rešenja za postojeće nesavršenosti, protivrečnosti i neizvesnosti kojih nijedna zemlja u savremenom svetu nije lišena i koje su izraz politike koja može biti i otuđujuća i zauzeti često samostalne pokrete iz kojih proizlazi nova dominacija i manipulacija ljudima. To se sve nalazi u onome što je na Kongresu rečeno i što je polurečeno, ili što nije obuhvaćeno i izraženo. Značaj jednog političkog i misaonog akta jeste ne samo u tome što potvrđuje, usmerava i podstiče već i po tome ako i novo i nepredviđeno zahteva; u onom što podstiče na stalno traženje, ispitivanje pa i eksperimentisanje, uz aktivnu ulogu kritičnog i slo-

bodnog čoveka i njegovih organizacija uopšte u atmosferi jedne slobodne kritičke prakse.

U tom globalnom smislu značaj VIII kongresa je u potvrdi samoupravne, aktivne socijalističke demokratije, koja može biti zadovoljna sobom samo ukoliko je to stvarnije i više, noseći ispred sebe moralnu odlučnost ali i intelektualnu sumnju u svaki oblik politike, vlasti i nejednakosti koje još uvek postoje; nadahnuta stalnom težnjom da socijalističko društvo još uvek nesavršeno i nedovršeno postane društvena i moralna zajednica ljudi, sve više stvarna ljudska zajednica.

S obzirom na sve to, uloga društvenih a naročito političke nauke u Jugoslaviji danas je prvenstveno u tome da proučavaju, otkrivaju i objašnjavaju probleme, institucije i principe koji proizlaze iz »prirode« ali i iz prakse socijalističke demokratije i opšte iz društva koje sebi i za sebe otvara takve puteve koji su istovremeno oslobodilački ali i ograničeni, obezbeđeni ali i neizvesni. Na tim putevima kretanja socijalizma i demokratije ne može biti slobodno ako nije još uvek i usmereno, ne može biti spontano ako napredna svest i nauka ne doprinesu da se stare zablude ne mešaju sa novim istinama, da »predviđanje«, svedeno na najmanju meru neizvesnosti, postane zaista projektovanje daljih oblika kretanja. Danas je sve više jasno da projektovanje mora biti na osnovu nauke, a ne improvizacija koja je refleks jednog birokratskog empirizma i jednostavnog demokratskog determinizma. Prevazilazeći pojave i zamke traženja istine na osnovu jedne apstraktne i idealizirane vrednosti i time od prakse otuđenog cilja, ali i propisivanje i »otkrivanje« i »prave« istine na osnovu samozadovoljnog pragmatizma i ideološkog monopola, koji su po prirodi otvoreno otuđenje prakse ranijeg revolucionarnog kretanja, političke nauke su pozvane da analiziraju praksu, da se s njom izjednače, jer su njen deo.

One su dužne da demokratskim putem utvrđuju istine koje služe praksi, kreću je i pretvaraju je u sam materijalni, društveni, duhovni i moralni aktivitet i međusobni odnos ljudi, koji samim tim mogu postati nosioci istina koje su njihove. Takva politička nauka mora otkrivati prave i istinite probleme, biti kritična prema svemu, ali i prema sebi a prvenstveno prema istinama koje sama otkriva. Ona mora težiti da se izjednači sa socijalističkom demokratijom, koja je i ako je omogućuje, i da kao takva utiče na razvitak stvarnosti utvrđivanjem novih i potpunijih istina, saznanjem i razvijanjem novih problema i projektovanjem novih i boljih puteva razvitka; puteva koji proizlaze iz pređene prakse i ujedno je prevazilaze u novoj svesti o osnovnoj povezanosti prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Da bi to postigla, ona mora imati, odnosno osvajati za sebe svoju nužnu idejnu neizvesnost i intelektualnu slobodu a time i kritičnost misli.

Nema socijalističke demokratske prakse ako nije uključila u sebe i nauku, ali ne može biti ni nauke ako, na čvrstom tlu socijalističkog društva, istovremeno nije u stanju i da natkriljuje njegove tokove. Takva nauka i sama napreduje ukoliko je, kako kritika prakse tako i misao, kritikovana praksom.

Ako je VIII kongres potvrdio i akt daljeg usmeravanja samoupravne ustavne demokratije, odnosni i neposredni razvitak

političke nauke je da je stalno teorijski konstituiše, da ističe njene normativne vrednosti i realne odnose, kao i da je postavlja i otkriva ne samo kao »novi politički sistem« već i kao sistem međusobnih odnosa ljudi u svim sferama društva. Istorija i jugoslovenska praksa su dovoljno pokazale da nema socijalističke demokratije bez stvarnog samoupravljanja ljudi, ali da nema ni samoupravljanja u osnovama društva i njegovim »mikro«-organizacijama, ako se ne razvija i ako ne postoji stalna demokratizacija »makro«-društva.

II

Teorija o socijalističkoj demokratiji može se danas graditi na osnovu šireg i bogatijeg misaonog fonda i proučenije istorijske prakse. Ona ne može biti potpuna i završena, jer takve teorije i nema, i to nije njen predmet, niti uopšte može biti. Ona još uvek ostaje više projekcija jednog »idealnog tipa«, ali se ona pri tome zasniva na marksističkoj koncepciji politike i demokratije u društvu prelaznog perioda i na negativnom i pozitivnom iskustvu koje su pokazali politički oblici kad je to društvo do danas ostvarivano.

Svaka demokratija je u osnovi politički oblik ili politički sistem. Socijalistička demokratija ne može pojamno biti ništa drugo već politički sistem na tlu socijalističkog društva. Teorijski, socijalizam ne samo da pretpostavlja i traži demokratiju već predstavlja sa njom jedno organsko jedinstvo. To je potvrdila i istorijska praksa. Ukoliko se uspostavljala teorija o diktaturi proletarijata kao suštini političkog sistema socijalizma, a ta je teorija vršila svoj uticaj na praksu, ili uopšte u istorijskoj praksi koja je ograničavala ili negirala političku demokratiju, bez obzira kako se opravdavala i nazivala, i sam socijalizam je trpeo ne samo strukturalne deformacije već i postepeni gubitak i svog sopstvenog društvenog bića. S tim u skladu, odnos između diktature proletarijata i demokratije, iako protivrečan, nije međusobno isključiv, ukoliko se prvi termin upotrebljava da označi socijalistički supstrat, društveno-političku suštinu »društva prelaznog perioda«, odnosno socijalizma u prvim njegovim fazama u kojima je otklonjen klasni kompromis i radnička klasa postaje u političkom i ustavnom pogledu suverena; hegemon ne u zatvorenom sistemu već hegemon tog društva u istorijskom smislu. S obzirom na to, ukoliko diktatura proletarijata objektivno postoji u društvenom smislu i nužno je prisutna (usled posebnih istorijskih uslova) i u političkom (pa i »jakobinskom«) smislu, ona se ne može odvojiti od demokratije ne samo kao hipoteze o poštovanju volje i interesa većine već kao političkog oblika koji obuhvata sve ljude koji su angažovani u izgradnji socijalističkog društva.

Socijalističko demokratija je politički sistem u jednom novom i širem smislu od onog koji identifikuje ovaj sistem sa oblikom države. Načelno i po svojoj logici, ona je politički oblik društva, a ne vlasti. Ona je pre »političko društvo« a sve manje »politička država«. Obuhvatajući »političku državu« ona je menja, transformiše i istovremeno uspostavlja takve oblike upravljanja pa i vlasti u kojima se vrši podružtvljavanje svake »partikularne korporacije« a time i države odvojene od društva.

Socijalistička demokratija obuhvata proširenje i teži da učini realnim sve osnovne premise »klasične i političke demokratije«, jer se ona razvija u društvu koje je još uvek heterogeno i protivrečno. Kao politički sistem, ni jedna demokratija ne može postojati bez ograničene i kontrolisane vlasti, »zakona vladavine većine«, ljudskih i građanskih sloboda i prava, stvarne političke emancipacije društva, ustavnosti i zakonitosti. Obuhvatajući sve to, socijalistička demokratija se sve više identifikuje ne samo kao novi oblik demokratije već i kao demokratija socijalizma, ukoliko je društvo socijalistička stvarnost i ona se javlja kao njegov izraz, »nadgradnja«, ali i kao njegov sastavni elemenat i jedan od osnovnih principa života i razvitka u socijalizmu. Ova kvalitativna promena u političkom sistemu socijalističke demokratije proizlazi iz promene u osnovnim društveno-ekonomskim i klasnim odnosima. Privatna svojina na sredstvima za proizvodnju i klasni interes manjinskih grupa zahtevaju čisto političku i predstavničku demokratiju, da bi se lakše opravdao pa i mistificirao proces pretvaranja pojedinačnog, klasnog interesa u opštu volju i u vladajući poredak. Politika je u osnovi ovde otuđena iako u određenim buržoasko-demokratskim društvima ona je istorijsko i objektivno primorana da pravi kompromise sa drugim interesima i da ih uključuje u »opštu volju«. S obzirom na to, socijalistička demokratija se ne razvija ako se ne ograničava i prevazilazi državna svojina na sredstva za proizvodnju, a naročito državni i politički monopol grupa koje se javljaju kao upravljači a imaju niz svojstava vlasnika i koje nazivamo birokratijom. Ako je socijalističko društvo svoje i realno, ono u procesu oslobođenja rada, na osnovi društvene svojine sredstava za proizvodnju, stvara uslove i čini neizbežnim vraćanje otuđene političke sile, u obliku mehanizma vlasti i politike; vraćanja radničkoj klasi i radnim ljudima i postepeno celom društvu. Time je teorijski, i kao garant ovog procesa, socijalistička demokratija neizbežno neposredna i zasnovana ne samo na »pristanku većine« već i na učešću radnih ljudi u neposrednom upravljanju društvenim zadacima i poslovima.

Socijalistička demokratija nije običan »refleks« socijalističkog društva i ona se ne stvara automatski. Time se ne ukida načelno važenje istorijsko-dijalektičkog determinizma između društveno-ekonomskog i političkog sistema, ali se negira njegovo fatalističko i birokratsko tumačenje koje nema veze sa istinom i marksizmom. U društvu koje se uspostavlja na pojedinim socijalističkim premisama nisu isključeni kako ograničeni pseudo-demokratski, tako ni autokratski, oligarhijski i slični režimi. Međutim, socijalizam kao takav, i ukoliko je stvarno to, ne može ni da se izrazi ni da se razvija bez stvarnije demokratije. Ta demokratija se mora graditi i garantovati institucijama, principima, snagama i ustavnošću. Ona mora biti svoj poseban i u određenoj meri samostalan sistem, koji kao takav stvara i okvire za rešenje i političke ali i društveno-ekonomske »zagonetke« društva prelaznog perioda koje je ispunjeno nizom protivrečnosti i mogućih konflikata. U takvim uslovima politika može uzeti razne puteve, sadržavati razne alternative pa i otuđujuće i autokratske. Otuda socijalistički sistem mora biti institucionalizovan, a promenljiva i dinamična socijalistička stvarnost zahteva samo demokratsku političku institucionalnost (pošto ona i postoji samo ako je demokratija).

Kao što nema istih oblika buržoaske demokratije, tako nema i ne može biti istih oblika socijalističke demokratije. Kao i svi politički oblici i ovi su uslovljeni ne samo prethodnim stanjem koje socijalistička demokratija negira već i onim stanjem koje objektivno sadrži određeno društvo u svojim materijalnim, društvenim i duhovnim sferama i odnosima. Osim toga, kao politički sistem socijalističkog društva, socijalistička demokratija je jedan istorijski društveno-politički proces i ona po prirodi ne može biti zatvoren i završen sistem. Otuda nema završenih i savršenih oblika demokratije u socijalizmu, već samo kompromisne i docnije sve stvarnije demokratizacije društva na putu pretvaranja političkog sistema u demokratsko, odnosno slobodno i humanizirano društvo — u zajednicu ljudi. Polazna granica socijalističke demokratije može se postaviti, u prvim fazama uspostavljanja socijalizma u jednom nerazvijenom društvu, i kad su u politici izrazitiji elementi diktature proleterijata i u njenom političkom smislu, ali samo pod uslovom da koncentracija vlasti i autoritativni metodi služe za odbranu novog sistema i stvaranje uslova za njegovu demokratizaciju koji se javljaju u praksi. Zatvaranje političkog sistema u ove elementarne i empiričke političke oblike i metode dovodi do birokratizovanja i time do negiranja demokratizma kao takvog. Polazeći od ovih političkih oblika i pod pretpostavkom ovakve funkcije vlasti i politike, mogući su različiti oblici uspostavljanja socijalističke demokratije u kojima se mešaju elementi diktature proleterijata i demokratizacije u okviru ostvarivanja interesa radnih masa i njihovog sve šireg mogućeg odlučivanja u političkim procesima.

U skladu sa ovakvim zakonitostima razvijao se i danas se u izvesnoj meri nalazi politički sistem socijalističke Jugoslavije. Ali on je ne samo u teoriji inspirisan postavkom o nužnosti jedinstva između demokratije i socijalizma, već je u praksi, u sopstvenoj stvarnosti konstituisan kao određeni oblik socijalističke demokratije. *Program Saveza komunista* (1958) i *Ustav* (od 1963) izražavaju teoriju i oblik takvog konstituisanja sistema socijalističke demokratije. Ova teorija se ne razlikuje od opšte teorije o odnosu socijalizma i demokratije i njenim marksističkim tj. izvorno demokratskim i humanističkim tradicijama (izraženim naročito u Marksovim filozofskim radovima i u »Adresi o komuni«, kao i delimično u »Državi i revoluciji« Lenjin).

Definišući socijalizam kao sistem koji se »zasniva na odnosima među ljudima kao slobodnim i ravnopravnim proizvođačima i stvaraocima čiji rad služi isključivo zadovoljenju njihovih ličnih i zajedničkih potreba«, Ustav Jugoslavije ističe da u ovakvom društvu objektivno niče i neizbežno se mora razvijati i garantovati nova demokratija — ne samo socijalistička demokratija već i demokratija socijalizma. Ovakva demokratija polazi od čoveka u procesu oslobođenja rada i, u krajnoj liniji, ne samo što »njemu služi«, već je on neposredno i kao zajednica ljudi opredeljuje, gradi i u njoj se afirmiše i ostvaruje i kao čovek i kao građanin. S obzirom na istorijski razvitak odnosno nedovoljni razvitak jednog još uvek složenog i protivrečnog društva, i u skladu sa ovakvom koncepcijom o suštini političke zajednice, socijalistička demokratija je u Jugoslaviji, kao politički sistem »zasnovana na vlasti radnog na-

roda i samoupravljanju« (pored toga što je kao višenacionalna zajednica zasnovana na dobrovoljnom ujedinjenju ravnopravnih i suverenih naroda). U njenoj strukturi se nalaze: mehanizam vlasti, radničko i uopšte društveno samoupravljanje i sfere slobodnog ostvarivanja i »pokreta« radnog čoveka i čoveka uopšte, ali na osnovi novog neposredno demokratskog principa koji prevazilazi relativnu apstraktnost »suverenosti naroda« (buržoaski i birokratski uslov i njihovu mistifikaciju). To je princip samoupravljanja koji čini društveno-političku osnovu celog sistema i koji daje jedan novi oblik demokratije.

Socijalistička demokratija Jugoslavije, u osnovi zasnovana na aktivnom suverenitetu radnog čoveka oličenom u pravu da učestvuje u celokupnom procesu političkog odlučivanja, postaje time sve više neposredna, samoupravna i participaciona demokratija. Sami organi vlasti su proizišli iz ovakvih društveno-političkih odnosa u osnovi društva, odnosno samoupravljanja; ti odnosi su garantovani društvenom svojinom sredstava za proizvodnju. Organi vlasti, koji se javljaju time načelno kao teritorijalni organi samoupravljanja, imaju samo određene i Ustavom poverene funkcije davanja »zapovesti« i izdavanja direktivnosti. Sistem samoupravljanja u sferi društvenog rada (u privredi, javnim službama i sl.) koji se proširuje na niz drugih oblasti od opšteg i zajedničkog interesa za život i razvitak ljudi, samostalan je deo društveno-političke strukture, ima svoja prava garantovana Ustavom, ali je i deo koji je uključen u Ustavom izraženo jedinstvo društveno-ekonomskog i političkog sistema. U ovim sferama, kao i društveno-političkim organizacijama i drugim slobodnim odnosima, građanin se uspostavlja kao osnovni nosilac odlučivanja i akcije i u tom smislu mu se garantuju ne samo lična i politička prava već i socijalno-ekonomska i kulturna, ne samo klasična već i neka nova prava (kao što je individualno pravo građana na samoupravljanje).

Ovakav oblik demokratije zahtevao je uspostavljanje principa ustavnosti tako da je prvi put u istoriji socijalizma nađen institucionalni odnos između ustavnosti i socijalističkog društveno-političkog sistema. Samoupravna i neposredna demokratija postaje istovremeno i ustavna demokratija u političkom i pravnom značenju (to je dovelo i do uvođenja ustavnog suda).

Ali i ovo nije završen i savršen oblik demokratije i pred njim su problemi ne samo jačanja razvitka materijalne, političke, duhovne i moralne osnove već i preobražaja »svakodnevnih« odnosa čoveka prema čoveku koji se oslobađaju nejednakosti i sebičnosti. To su sve problemi ostvarivanja ovakve relativno nove i smele samoupravne demokratije, za koju postoje početne pretpostavke u praksi i idejno politički smer ne samo u teoriji već i u programima aktivnih političkih snaga u zemlji. Ali i danas i na tom putu ima ne samo mnogo teškoća i otvorenih problema već i mogućnosti i stranputica i otvorenih alternativa. Najzad, ovakva socijalistička demokratija proširuje se van političkog sistema i ako je i ukoliko je i oblik »otvorenog društva«; a demokratije nije nikad bilo u zatvorenom tj. totalitarnom i izolovanom društvu.

III

U svakoj demokratskoj strukturi nalazi se i čitav niz međuljudskih odnosa, vrednosti, ideja i moralnih pogleda i stavova. To se sve uobičajeno naziva »skup ideja i ideala demokratije«, koji je izražen u idealnom konceptu demokratije i u određenoj meri sadržan u svakom društvu u kome je demokratija realan politički sistem. Bez ove društvene i moralne »strane«, demokratija ne može da se održi i razvija kao stabilan politički sistem. Ovaj u izvesnom smislu opšti i zajednički sistem društvenih, idejnih, moralnih odnosa obuhvaćen je i u pojmu i teoriji socijalističke demokratije a ona kao praksa ga neizbežno stvara i mora stvarati i razvijati. Svaki istorijski oblik demokratije ima izvesne nove, transformisane ili različite odnose, ideje i moralne vrednosti; oni zajedno i čine jednu od karakteristika tog istorijskog sistema i kriterijum njegovog poznavanja i razlikovanja od drugih. Pored toga, po svom opštem pojmu i teoriji socijalistička demokratija pretpostavlja i obuhvata dublje i svestranije procese demokratizacije. Tako ona, ukoliko je više socijalistička demokratija, postaje demokratski i humani socijalizam. U njoj se ujedinjuje i prevazilazi politička i društvena demokratija i time demokratija kao institucionalizirani društveno-politički sistem.

Demokratija je jedna od najmoćnijih ideja ljudske istorije a naročito savremene. Njena moć proizlazi iz proklamovanog načela i stvarnog zahteva da svaki čovek uzme učešća u njenom ostvarivanju, i na uverenju da svaki čovek ima i sposobnost ali i interes da savlada »veštinu upravljanja«. To uverenje je popularno izrazio Lenjin poznatom uzrečicom, da svaka kuvarica treba da je sposobna da upravlja državom.

Socijalističko-politička i psihološka proučavanja potvrđuju da je jedna od najdubljih aspiracija savremenog čoveka verovanje u ovu sposobnost i priznanje ove težnje. Demokratija je moćna i usled toga što ona sadrži u sebi ne samo ideje i težnje najmoćnijih moralnih, religioznih i drugih pogleda i relativnih dostignuća u priznanju osnovne vrednosti ljudskog bića i bratstva među ljudima, već i po tome što izražava savremeno stanje socijalizacije politike i integracije naroda i ljudi u jedno složeno i čovečnije društvo; društvo ljudi a ne samo društveni kolektivitet. U demokratiji kao i svakom moralnom poretku niko ne može biti isključen, niko ostavljen van granica (koje su u tom pogledu i stvarno šire). U demokratiji je odgovornost podeljena ali je jedinstvena: lična ali i opšta, odnosno svakog prema sebi i drugima i svih prema svakom. Ova solidarnost nije samo organizovana i »sebična« već i istovremeno i spontana, moralna i time i »altruistička«. Stalna karakteristika i snaga demokratije jeste poštovanje nezavisnosti ljudskog i moralnog integriteta čoveka. U tom okviru demokratija traži smeje, aktivne, dobre i poštene ljude u najdubljem moralnom značenju tih pojmova. Otuda je ona načelno protiv svake tiranije, samovolje, eksploatacije i dominacije, mistifikacije i manipulisanja ljudima. Demokratija u socijalizmu ne može se ostvarivati bez svog stalnog razvijanja u ovom pravcu, odnosno bez stvaranja društveno-političkih uslova i moralne klime u kojima se ove njene težnje, usled nesavršenosti društva, postepeno ostvaruju; u njoj se moraju stalno pomicati granice pretvaranja ovih težnji

u realni, životni društveni odnos, u praksu. Socijalistička demokratija sadrži ove težnje u svom opštem pojmu, u svojoj idejnoj strukturi već time što je ne samo politički već i društveno-moralni odnos koji niče uporedo sa razvitkom socijalizma. Ona ne može pretvoriti te zahteve u delo samo na osnovu svojih ideja i imperativa bez odgovarajuće promene u materijalnim i osnovnim društvenim stanjima i odnosima. Ali se ove promene ne mogu ni razvijati bez ostvarivanja tih svih elemenata socijalizma van njihovih zvaničnih i formalnih struktura. Kao što nema takve demokratije bez takvog socijalizma, tako nema ni takvog socijalizma bez takve demokratije.

Svaka demokratija pretpostavlja jednu odgovarajuću društveno-političku klimu i ostvaruje se ne samo u principima koje je proklamovala i institucijama koje je zvanično oličuju, nego u stvarnom držanju i ponašanju, mišljenju i reakcijama čoveka prema čoveku u najrazličitijim i bogatim odnosima od kojih je satkano ljudsko društvo. Ono koje se zove »makro« i »mikro«-društvo. Makro-društvo se ogleda u mikro-društvu, a mikro-društvo u makro-društvu. To je anatomija svakog društva, a ona je i princip demokratije. Suštinu ove moralne klime čine poštovanje čoveka kao čoveka, priznanje različitosti ljudi i zahtev za ličnim slobodama i za slobodom ličnosti. Poštovanje prema čoveku ne proizlazi samo što je on kao takav, kao ljudsko biće, isto kao i ja, — već i iz priznanja da svako ima ista prava da bude član jedne zajednice i da bude isto i isti kao svaki drugi. Ta prava *niko nikome ne daje*. Ona su prosto uslov čoveka i zajednice. Ona su opšta i njegova. Ovo priznanje »ravnopravnosti« ili ljudske jednakosti u ovom smislu je posledica činjenice i postojanja različitosti među ljudima. Iz ovoga proizlaze pozicije demokratije prema svakom nivelisanju i uniformnosti u pogledu na ostvarivanje »ljudske šanse«, ljudske mogućnosti pojedinaca i način njegovog života. Demokratija odbacuje postojanje jednog jedinstvenog stila života i dopušta veliki izbor da svaki čovek nađe sebe, svoje naklonosti, osećanja i lične potrebe. Ali, kao članovi zajednice, ljudi moraju biti jednaki i time imaju pravo da budu tretirani na isti način kao drugi, da imaju opšte jednake uslove za rad i život, priznajući da ti uslovi nikad ne mogu stvarno i ne treba da budu ni uniformni ni jedini. Ali zato opšta pravila ne mogu biti različita i svi moraju biti jednaki pred tim pravilima — »pred zakonom«.

Demokratija ne idealizira čoveka i ne želi da od njega »pravi anđela«. Ali njoj je strana svaka mržnja i svako oholo potcenjivanje čoveka. Ona nije ni apsolutno i zaslepljeno optimistička. Verujući u čoveka, ona i veruje svakom čoveku, priznajući da postoje i neljudska i protivljudska ponašanja. Demokratija daje dokaz da takve »negativne« pojave postoje kod onih koji su pozvani da ispituju je li čovek u pojedinim slučajevima najbolji sudija u pogledu načina na koji se ponaša i vodi svoj život. Demokratija nije poredak masa, jer takav poredak ne vidi čoveka i time se otuđuje od njega i nameće mu se. Demokratija je odnos prema ljudskom biću; jednom po jednom, i svima zajedno. Otuda nema demokratije koja nije »neposredna« koja se ne zasniva na potrebama čoveka i shvatanju o njemu i koja ne vraća čoveka samom sebi, ljudskoj suštini.

Demokratija polazi od pretpostavke da je za čovečiji život i njegov rad i akciju nužno obezbeđenje neophodnih materijalnih,

društvenih i moralnih uslova, a ne od toga da se čoveku imenuje gospodar i tutor koji će se starati o njegovom životu, mišljenju i ponašanju. U tom svom »poverenju« demokratija računa sa samograničenjem čoveka, sa njegovom svešću i mogućnošću da je stalno stiže za sebe ali ne i protiv drugih. Ona ukazuje poverenje prema čoveku sve dok se ne pokaže da je ono prekršeno i izigrano. Tada ona ne preza ni od sankcija ni od primene principa da »reda mora biti čak i u najurednijem društveno-moralnom poretku«. Da bi se ovaj red održao odnosno smanjila »razočarenja« i mogućnosti zloupotreba i samovolja, demokratija traži u svim odnosima i postojanje mogućnosti vlasti i potrebu za autoritetom. Ali u prvom redu to treba da bude vlast čoveka nad samim sobom i time poštovanje sopstvenog autoriteta koje se obično naziva i ljudsko dostojanstvo. Isto tako izbegavajući prinudu do krajnjih granica, demokratija gaji autoritet vlasti i vlast autoriteta gde god je to potrebno tj. radi doživljavanja kroz opšti pristanak odnosno bar pristanak većine. U svim ovim premisama i težnjama socijalistička demokratija mora tražiti i naći sebe.

Nema ljudske jednakosti i različitosti ako čovek nema određenu sferu lične slobode. Demokratija nije ni »bazar« ni »pazar« već otvoreno i neprikriveno, diferencirano i društveno-moralno integrirajuće društvo. Otuda demokratija priznaje postojanje privatne sfere ljudi. Svaki čovek ima potrebu za određenom privatnošću, odnosno za izvesnom sferom ne samo svoje misli i osećanja, svog ponašanja i rada — u koju niko ne može da prodre bez njegove saglasnosti.

Iz elementarne duhovne privatnosti rodila se ideja o slobodama i pravima čoveka. Ona se izražava u slobodi savesti odnosno u mogućnosti i pravu čoveka da »pro foro interno« i »in foro interno« bude svoj, slobodan. Privatnost je sfera u koju nikakva vlast, ali ni bilo kakav javni pritisak, ili radoznalost drugih ne treba da su okrenuti a još manje da tamo prodiru. Kao sve kategorije demokratije i ova sfera je istorijska; menja se, sužava ili širi prema okolnostima i snazi demokratije. Ali, bez osnovne privatnosti nema demokratije i ta »privatnost« nije tuđa socijalističkoj demokratiji; ona mora biti njen sastavni deo. Novi Ustav Jugoslavije je garantuje. Pod uslovom odsustva dokaznih okolnosti o protivnom, »privatnost« ili sloboda ličnosti obuhvata pravo čoveka da sklapa lične odnose kakve želi, da podiže svoju decu kako najbolje nađe, da se kreće kuda hoće, da se udružuje prema svojim shvatanjima i da živi u skladu sa svojim pogledima, ubeđenjima i osećanjima, uzimajući na sebe rizik da u slučaju suprotnog dokaže opravdanost ovog puta i odgovornost za posledice svog izbora.

Još jedna i to najbitnija karakteristika i jedno osnovno ubeđenje odlikuju i odvajaju demokratsko društvo od svih drugih. Demokratija se zasniva na postavci da su sva ljudska znanja nepotpuna, nesavršena i podležna promeni i da svi ljudski aranžmani obuhvataju i mogu obuhvatiti nezavršnosti, slabosti i potrebu za usavršavanjem i prevazilaženjem. Iz toga proizlaze i druge odlike demokratije. Ona pretpostavlja postojanje različitih interesa, mišljenja i pogleda i mogućnost i potrebu njihovog kompromisa, saglašavanja i ujedinjavanja; ali ne prvenstveno »odozgo«, po sili vlasti i vlasti sile, već »odozdo« učešćem ljudi, po izraženoj volji čoveka i prema istini.

U demokratskoj praksi i misli utisnuti su *samoispitivanje* i *kritičnost*, tako da je tautologija ili slabost demokratije ako se traži docnije ubeđenje o potrebi samo spoljne kritike. Isto tako, demokratija se zasniva na poverenju da su ljudi sposobni da greše ali da se i ispravljaju, da ruše ali i da grade, da se uče ali i da se menjaju i usavršavaju. Oni će imati pozitivne i progresivne stavove ako se nalaze u uslovima i atmosferi da porede stvari kakve jesu sa svojom vizijom stvari kakve treba da budu. U tom pogledu je demokratija svaka, a socijalistička prvenstveno, političko društvo i prema tome, *ne može još uvek i za dugo živeti bez politike*. Ali demokratija daje toj politici njen smisao koji se sastoji u metodu slobodnog i otvorenog traženja istine i rešenja u procesu javne diskusije, konfrontiranja i sukoba mišljenja u okviru prihvaćenog i stalno politički verifikovanog »poretka« i »sistema«. Samo u demokratiji postoji u ovom smislu politički sistem, jer je politika izraz i akcija različitosti mišljenja, ispitivanja i kritičnosti. U svim drugim sistemima, od azijske autokratije do racionalizovanog totalitarizma, ima elemenata politike, ali je ta »politika« ili stvar jednog ili oblik manipulisanja građanima.

Od Aristotela do danas oštromni politički mislioci delili su političke sisteme na »političke« i »regalne«, »normalne« i »nenormalne«, »slobodne« i »zatvorene«. Prvi su oni u kojima se poredak konstituiše i funkcioniše kao akcija društva odozdo i prvenstveno pomoću politike, a drugi u kojima se na osnovu nasilja ili »božjeg pomazanja« uspostavlja totalitarna vlast kao svojina pojedinca i određenih grupa, koje po tom »pravu« uspostavljaju i svoj poredak koji se može i nazivati »javni«, ali nikad nije politički. U svakoj demokratiji kao političkom sistemu, koji obuhvata i državu ima elemenata i drugog poretka, »jus regale«. Ali, u demokratiji preovlađuje politika i politički sistem, ona je stvarnija ukoliko »jus regale« ima manji uticaj. To se u socijalističkoj demokratiji odnosi na sve političke oblike: na vlast, partiju, samoupravljanje, upravljajuće i političkog građanina.

U celini, socijalistička demokratija je oblik i suština posebne zajednice; zajednice koja nije zatvorena i ne zatvara se u sebe. Po pojmu i strukturi, ona je i mora biti *otvoreno društvo*. U njoj se proces kritike i samoispitivanja mora voditi javno. Da bi se to postiglo, javna funkcija je služba, a svaki mora imati pravo da bude ovlašćen o stvarnom stanju stvari u svom društvu. Ona treba da stvara uslove da se u sadašnjosti ostvaruju i pojedini elementi budućnosti i da se nužna i ograničena sredstva ne pretvaraju u ciljeve već da stalno služe oslobođenju čoveka u slobodnoj zajednici ljudi. Prihvatajući u sebi slabosti i nesavršenosti čak i poreze, demokratija mora stvarati metode i uslove za njihovo otkrivanje i prevazilaženje. Ona ne idealizira ljude i priznaje da oni jesu i mogu biti gladni ne samo zadovoljstva, već i vlasti; da mogu biti žrtve sopstvene iluzije i zarobljenici svog društvenog i biopsihičkog uslova; da ih ima koji više vole stare zablude i nepravde nego nove istine i veću pravdu; postoje i oni koje ne vole čoveka iako ga nekad pišu kao »Čovek«; da ljudi mogu biti bezočni, sebični i misliti samo o sebi i za sebe, pokazujući punu ravnodušnost prema životu i položaju drugih ljudi.

Socijalistička demokratija ne sme podržavati ove tendencije, već stvarati uslove da one mogu biti ograničene pa i prevaziđene.

To je moguće samo ako se otkrivaju i javno raspravljaju u borbi sa drugim mišljenjima, ocenama i pogledima, koji su više naklonjeni čoveku i istini, pravdi, ljudskoj solidarnosti, simpatiji i toplini. Time je ova demokratija tesno povezana sa borbom za realni humanizam društva i čoveka. Ona se ne može uspostaviti i razvijati bez humanizacije ljudske sredine na osnovi nauke i tehnike ali i učešća ljudi u toj borbi i pobjedi. Ona posebno zahteva ljudskost u društvenim odnosima: poštovanje čoveka i njegovog dostojanstva, strpljivost i tolerancija za ljudske ograničenosti, greške i slabosti; međusobnu simpatiju bez koje nema ni traženja istine ni merila za dobro i lepo. Na toj osnovi demokratija nastoji da čovek postane sve više od izolovanja i klasne individue — ljudska ličnost: slobodna i kritična prema drugima i prema sebi, snažna da prihvata ljudsku meru svih stvari, da se njoj podvrgava i da u sebi traži drugog i drugog u sebi. Društvo humaniziranja i humanije u ovom smislu, socijalistička demokratija je u svom biću novi oblik života i kulture; ona je nova estetika i funkcija ljudskosti, lepote i služenja čoveku i njegovim potrebama, a ne izraz veštačke veličine iza koje se krije dominacija i eksploatacija. U težnji da se uspostavi kao otvoreno društvo, socijalistička demokratija se mora stalno boriti da se ne shvati i izrazi kao socijalna demagogija ili birokratska (ili platonovska) utopija.

To su neke bitnije karakteristike socijalističke demokratije kao otvorene zajednice. Ustav Jugoslavije sadrži ideju o otvorenoj zajednici u njenom međunarodnom i nacionalističkom značenju. VIII kongres je pokrenuo niz pitanja i postavio pojedine zadatke čije ostvarenje pretpostavlja pretvaranje socijalističke demokratije ne samo u demokratski politički sistem već i u solidarno, moralno, civilizovano i humano — otvoreno društvo. Otvoreno prema čoveku, istini, pravdi, promenama i samokritici, a zatvoreno u odnosu na otuđujuće snage, stare i nove zablude, kristaliziranje hijerarhije u društvu, učaurenost, konzervativizam i na birokratsko »sveznalaštvo« i hvalisavost.